

Perslerin Anadolu'daki Vergilendirme Sistemi

Ercüment Yıldırım*

Özet

Asurluların askeri sefer düzenleyerek yağma ile gelir elde etme stratejisini, Persler, hakimiyet altına alınan bölgelere askeri garnizonlar yerleştirip, vekil yöneticilerle idare etme sistemine dönüştürmüşlerdir. “Satraplık” olarak isimlendirilen bu sistem ile birçok ulusu bir yönetim altında toplamayı başaran Persler, dönemin en güçlü krallığı haline gelmiştir. Perslerin hakimiyet altına aldığı bölgelerde satraplık ile yönetilen halk, yaşamlarının korunması ve mülkiyet haklarının tanınması karşılığında, Perslere vergi ödemek zorunda bırakılmıştır. Persler, satrapları ve dolayısıyla satraplıklarda yaşayan halkı vergilendirerek, krallığın gelirini artırırken, bağlı bölgelerin zenginleşmesini engellemiş ve merkezi yönetime karşı oluşabilecek olan isyan girişimlerini önlemişlerdir. Persler, satraplıklara bağlı olarak belirlenmiş olan idari yönetim bölgelerini aynı zamanda vergilendirme alanları olarak kabul etmiştir. Perslerin vergilendirme alanları hakkında Herodot'dan bilgi almaktayız. Herodot, tüm Pers ülkesinin yirmi; Anadolu'nun ise dört vergi alanına ayrıldığını, alınacak vergi miktarının önceden belirlenmiş olduğunu ve ödemenin gümüş olarak yapıldığını söylemiştir. Aristoteles'in “Oikonomika” eserinde ise Perslerin satraplıklarda uyguladığı vergilendirme sisteminin detaylarına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Aristoteles, satraplıklarda altı farklı vergilendirme bölümünün olduğunu belirtmektedir. Bu bölümleri açıklayan Aristoteles; topraktan, kralın şahsi mülklerinden, pazar yerlerinden, yetiştirilen ürünlerden, hayvan sürülerinden ve zanaatkarlardan vergi alındığını belirtmektedir. Aristoteles'in açıklamalarına bakıldığında Perslerin her türlü üretimden vergi almış olduğu görülmektedir. Hatta üretilen mahsul üzerinden alınan vergiye ilaveten aynı ürünün pazar yerinde satılırken de vergilendirildiği görülmektedir. Perslerin, Anadolu'da uygulamış olduğu bu vergilendirme sistemi ile kraliyet hazinesine büyük gelir sağladığı görülürken Anadolu'daki halkın geçim sıkıntısı çektiği bilinmektedir. Bu çalışma, Antik Yunan yazarlarının eserleri, Behistun Kitabesi, Babil Vergi Listeleri, Persepolis Tahkimat Tabletleri, Persepolis Hazine Tabletleri'nden faydalanılarak Perslerin, Anadolu'da uygulamış olduğu vergilendirme sistemi hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada, Pers hakimiyeti altında yaşayan Anadolu

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE, neshali@ksu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5376-4061, DOI: 10.37879/9789751756411.2023.8

toplumlarının vergilendirmeden dolayı yaşam tarzında ve üretim biçiminde meydana gelen değişimler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Pers, Satraplık, Vergilendirme.

Taxation System of the Persians in Anatolia

Abstract

Persians placed military garrisons in the regions under their control and transformed them into a system of administration with proxy rulers instead of The Assyrians' strategy of gaining income by looting by organizing military expeditions. The Persians, who managed to gather many nations under one rule with this system called "Satrapy", became the most powerful kingdom of the period. In the regions dominated by the Persians, the people ruled by satrapy were obliged to pay taxes to the Persians in return for the protection of their lives and the recognition of their property rights. While the Persians increased the income of the kingdom by taxing the satraps and therefore the people living in the satraps, they prevented the enrichment of the dependent regions and prevented the rebellion attempts that could occur against the central government. The Persians also accepted the administrative regions determined under the satrapies as taxation areas. We get information from Herodotus about the taxation areas of the Persians. Herodotus said that the entire Persian country was divided into twenty tax areas and Anatolia was divided into four tax areas, the amount of tax to be charged was predetermined and the payment was made in silver. In Aristotle's "Oikonomika", there are records regarding the details of the taxation system applied by the Persians in the satraps. Aristotle states that there are six different taxation divisions in satrapies. Aristotle explaining these sections; He states that these taxes were taken from the land, the personal properties of the king, the market places, the crops grown, the herds of cattle and the craftsman. When we look at the explanations of Aristotle, it is seen that the Persians received taxes from all kinds of production. In addition to the tax on the produced product, it is seen that the same product is also taxed when sold in the market place. While it is seen that the Persians provided great income to the royal treasury with this taxation system applied in Anatolia, it is known that the people in Anatolia suffered from financial difficulties. This study aims to give information about the taxation system that the Persians applied in Anatolia by making use of the works of Ancient Greek authors, the Behistun Inscription, the Babylonian Tax Lists, the Persepolis Fortification Tablets, the Persepolis Treasure Tablets. In addition, the changes in the lifestyle and production style of Anatolian societies living under Persian domination due to taxation were examined in the study.

Keywords: Anatolia, Persia, Satrapy, Taxation.

Giriş

Persler, Lidya Krallığı'nı yıkarak Sardes'in ele geçirdiği tarih olan MÖ 546 yılından, MÖ 333 yılında gerçekleşen İssos Savaşı'na kadar yaklaşık 200 yıl Anadolu'yu yönetmişlerdir. Bu süre zarfında Persler, Anadolu'da kurmuş oldukları "Satraplıklar" aracılığıyla, hakimiyet altındaki bölgelerin siyasi olarak merkezi yönetime bağlı kalmasını sağlarken, Satrapların toplayıp doğrudan krala gönderdiği vergiler ile zenginleşmişlerdir. Ön Asya olarak tanımlanan, Anadolu, Mısır, Doğu Akdeniz ve Mezopotamya'nın yanı sıra Baktriya ile Soğdya'ya kadar uzanan toprakları yöneten ve düzenli bir biçimde vergi toplamayı başaran Persler, tarihte ilk defa bu denli büyük bir coğrafyayı idare etme başarısını göstermişlerdir. Perslerin, bu başarısının temelinde Mezopotamya'da ortaya çıkan ve Asur tarafından geliştirilen yönetim anlayışını ve vergi toplama sistemini mükemmel hale getirmesi bulunmaktadır.¹

MÖ 1600'lü yıllardan sonra gerçekleşen Aryan Göçleri ile günümüz İran coğrafyasına gelen toplumlar, bölgedeki yerel halk olan Elamlılar ile ortak kültürel bir yapı oluşturmuş ve ilk dönemlerde şehir devletleri sonrasında ise bölgesel krallıklar kurmuşlardır. İran coğrafyasında kurulmuş olan bu bölgesel krallıkların merkezi bir devlet haline dönüşmesi ise Asur Krallığı'nın askeri seferlerinden dolayı gecikmiştir. Özellikle III. Tiglat-pileser, II. Sargon ve Asarhaddon'un askeri seferleri siyasi bir birlik oluşmasının önüne geçmiştir. Asur kralları askeri seferler esnasında bölgedeki şehir yöneticilerinden ağır haraçlar almaya başlamıştır. Asurlular haraç alınacak bölgelerden altın ve gümüş gibi değerli metaller temin ederken canlı hayvanlar ile gıda maddelerini de Asur kentine taşımışlardır. Zamanla büyük ordular ile sefer düzenleyen Asurlar, isyan teşebbüsünde bulunmayan şehir yöneticilerinden sadece haraç olarak askeri bir müdahalede bulunmamaya başlamıştır. Bir nevi vergilendirme sistemi halinde dönüşen haraç alma uygulaması ilerleyen dönemlerde Asur için geleneksel bir politika olmuştur. Asur'un bu politikasındaki dikkate değer bir durum bir şehirden haraç alırken bölgenin üretiminin çökmemesini sağlayıp sonraki sene de haraç alabilmeye

1 Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Michigan 2002, s. 31 – 61; Josef Wieschöfer, *Antik Pers Tarihi*, çev. Mehmet Ali İnci, Telos Yayınları, İstanbul 2003, s. 55 – 61; Kavaeh Farrokh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Osprey, New York 2007, s. 37 – 85; Matt Waters, *Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 96 – 103; Amélie Kuhrt, "State Communications in the Persian Empire", *Correspondence in the Ancient World: From New Kingdom Egypt to the Roman Empire*, ed. Karen Radner, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 112-140.

özen göstermesidir. Gelenekselleşen haraç politikasının son dönemlerinde ise şehir yöneticileri, askeri seferlerin hışmına uğramamak için Asur'a hediyeler göndermişlerdir.²

Med Krallığı'nın ortaya çıkışından sonra Asur'un Med ve Pers toplumlarının yaşadığı bölge üzerindeki askeri gücü zayıflamıştır. Bölgedeki şehir yöneticilerinin bir zamanlar Asur'a göndermiş olduğu hediyeler ve alınan haraçlar artık Med krallarının hazinesinde toplanmaya başlamıştır. Özellikle Phraortes ve sonrasında tahta geçen Kyaksares dönemlerinde Asur'un hakimiyetindeki bölgeler, Med hakimiyeti altına alınmıştır. Bir hanedan değişimi olarak görülen Med hakimiyetinin Perslere devrinden sonra Anadolu ve Mezopotamya'daki egemenlik sahası genişletilmiştir. II. Kyros döneminde doğuda Hazar Denizi'ne kadar ulaşan Pers hakimiyeti, Babil'in alınması ile Mezopotamya'nın tamamında ve Anadolu'nun büyük kısmında kendisini göstermiştir. Oldukça kısa bir süre içerisinde çok geniş toprakları yönetmeye başlayan Pers kralları, Asur'un bir zamanlar uyguladığı ve Medlerin geliştirdiği yönetim biçimi ile vergilendirme sistemini daha düzenli hale getirerek "Satraplık" denen idare biçimini oluşturmuşlardır.³

Bu çalışmada, Perslerin, Anadolu'da uygulamış oldukları vergilendirme sistemini açıklarken, Satraplık idaresinin ne şekilde uygulandığı, bu sistemin Anadolu'daki toplumlara nasıl etkilenmiş olduğu ve bu esnada Anadolu'da yaşanan gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir. Behistun Kitabesi ile Antik Yunan yazarlarının eserleri temel referans kaynakları olarak kullanılırken Babil'deki kazılarda bulunan vergi listelerinden, Persepolis Tahkimat Tabletleri'nden ve Persepolis Hazine Tabletleri'nden faydalanılmıştır. Ayrıca Pers tarihi üzerine çalışmalar yapmış olan modern dönem tarihçilerinin yorumları da çalışmaya dahil edilmiştir.

- 2 Edvin M. Wright, "The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria (714 BC)", *Journal of Near Eastern Studies*, 2 / 3, 1943, s. 173 – 186; Josette Elayi, *Sargon II, King of Assyria*, SBL Press, Atlanta 2017, s. 165; Nurgül Yıldırım, "II. Sargon'un Assur-Sarru-Uşur'a Mektubu (Nd 2759) Kapsamında M.Ö. 8. Yüzyılda Anadolu'nun Siyasi Görünümü Üzerine Bir İnceleme", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 8, 2017, s. 243 - 252; Cemre Aslan ve Okay Pekşen, "Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin Batı Seferlerinin İktisadi Kazanımları ve Bu Kazanımların Korunmasına Yönelik Faaliyetler" , *Near East Historical Review*, 1, 2021, s. 1 – 15.
- 3 Ernst Badian, "The Administration of the Empire" *Greece & Rome*, 12 / 2, 1965, s. 166 – 182; Ali Farazmand, "Administration of the Persian Achaemenid World-State Empire: Implications for Modern Public Administration", *International Journal of Public Administration*, 21 / 1, 1998, s. 40 – 64; Gene R. Garthwaite, *The Persians*. John Wiley & Sons., New York 2008, s. 74 – 75; Muzaffer Duran, "Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2015, s. 61 – 86; Maria Brosius, *The Persians*, Routledge, London 2006, s. 11 – 25.

1. Pers Vergi Sistemi

Eskiçağ toplumlarında yönetilenlerin, yönetene yaşamlarının korunması ve mülkiyet haklarının tanınması karşılığında ödemiş oldukları mal, hizmet ve icadından sonra para, vergi veya haraç olarak tanımlanmasına karşın Persler, bunun yerine “kralın payı” anlamına gelen “baji” terimini kullanmışlardır. Ayrıca Persler, Pers olmayan topluluklardan gelen haracı “mandattu - phoros” ve hediyeleri “dora” olarak isimlendirmişlerdir. Persler, halkın üretimi üzerinden ve ticaretten yüksek oranda vergiler almasına rağmen kraliyet hazinesinin gelirinin en büyük payını daima satrapların yönettiği bağlı eyaletlerden alınan haraçlar oluşturmuştur. Persler, merkezi hakimiyet alanlarının dışında kalan bölgelerde görevlendirdikleri yöneticiler vasıtasıyla önceden belirlenmiş miktarda vergi toplatmayı idare sistemlerinin bir parçası haline getirmişlerdir. Asurluların askeri sefer düzenleyerek yağmalama stratejisini, ele geçirilen bölgelerde askeri garnizonlar yerleştirip, vekil yöneticiler eliyle vergi toplama sistemine dönüştüren Persler, bazı dönemlerde Ön Asya'nın hemen hemen tamamının vergisini kraliyet hazinesine aktarmayı başarmışlardır.⁴

Perslerin zamanla geliştirdiği Satraplık örgütlenmesi, içerisinde pek çok denetim mekanizmasının bulunduğu, bürokratik açıdan işlerlik kazanmış ve görev dağılımı kesin çizgilerle yapılmış olan karmaşık bir sistemdir. Fakat sistemin temel işlevinin merkezi yönetimin devamlılığını sağlamayı ve kralı korumayı amaçladığı görülmektedir. Merkezi yönetim açısından Satraptan beklenen ise savaş durumunda belirli miktarda asker göndermesi, vergileri zamanında ve eksiksiz olarak kraliyet hazinesine ulaştırması iken isyan etmediği sürece Satrapların görevinin başında kaldığı bilinmektedir. Ayrıca Satraplardan asker temininin ve vergi toplanmasının hızlı bir biçimde yapılabilmesi için yolların inşası ve onarımı ile ilgilenmeleri beklenmiştir.⁵

Pers kralları için vergilerin toplanması ve hazineye ulaştırılması krallığın

4 Wiesehöfer, *age.*, s. 99 – 106; M. Rahim Shayegan, *Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 1 – 4; Lloyd Llewellyn-Jones, *King and Court in Ancient Persia 559 to 331 BCE.*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013, s. 19 – 21; Elspeth R. M. Dusinger, *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*. Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 35 – 42; Christopher Tuplin, “War and Peace in Achaemenid Imperial Ideology”, *Electrum*, 24, 2017, s. 31 – 54.

5 George G. Cameron, “The Persian Satrapies and Related Matters”, *Journal of Near Eastern Studies*, 32 (1/2), 1973, s. 47 – 56; Briant, *age.*, s. 63 – 66; Dusinger, *age.*, s. 47 – 49; Sevgi Sankaya, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *Cedrus*, 4, 2016, s. 75 – 90.

devamlılığı için en gerekli mesele olduğundan dolayı kraliyet kentindeki bürokrasi sınıfı mensuplarının birçoğunun asli görevinin muhasebe kayıtları tutmak olduğu bilinmektedir. Fakat istilaların sonucu büyük yıkımlar yaşayan Pers kraliyet kentlerinden günümüze Persepolis Tahkimat Tabletleri ve Persepolis Hazine Tabletleri dışında ayrıntılı vergi kayıtları ulaşmamıştır. Fakat I. Darius'un Behistun'daki zafer kabartmasında, Perslerin hakimiyeti altında olan toplumların ve bölgelerin isimleri sayılırken, dolaylı yoldan bir vergilendirme listesi de ortaya çıkmıştır. Persler, kendileri dışındaki toplumlar için egemenlik ve vergilendirme arasında bir fark görmemiştir. Vergisini ödeyen satraplıkların kraliyete bağlı olduğu kabul edilirken vergi göndermeyenlerin isyan ettiği kabul edilmiştir. Askeri olarak denetim altında tutulan eyaletlerin dışında kalıp Persler tarafından yarı hakimiyet altındaki bölgelerden Pers kralına bazen her yıl bazen üç yılda bir değerli hediyeler gönderilmekteydi. Bu bölgelerin başında günümüz Kafkasya'sında yaşayan Kolhis toplumu, Etiyopya, Arabistan Yarımadası'ndaki halklar, günümüz Mısır'ının güneyindeki Nubia gelmektedir. Örneğin, her üç yılda bir Etiyopyalıların, Pers kralına, hakimiyetini tanıdıklarının sembolü olarak; altın, abanoz ağacı kerestesi ve fildişi gönderdiği bilinmektedir.⁶

2. Anadolu Satraplıklarının Vergilendirilmesi

Perslerin, Anadolu'daki Satraplıklarda uygulamış olduğu politika, genel vergilendirme sisteminin bir parçası olmuştur. Herodot'a göre Anadolu'daki vergi bölgelerinden gümüş olarak vergi alınmasına rağmen sahip olduğu iklim çeşitliliği nedeniyle farklı besin türlerinin yetişmesine elverişli olan yerlerden depolanabilir ürünler üzerinden aynı vergiler alınmaktaydı. Ayrıca Perslerin Anadolu'daki Satraplıklardan başta at olmak üzere canlı hayvan aldıkları da bilinmektedir. Pers krallarına vergi veren her bölge, krallığın bir parçası olarak kabul edilmekteydi. Bundan dolayı Pers kralları Anadolu'daki vergi bölgelerini sahip olduğu topraklar arasında görmekteydi.

“Kral Darius diyor ki: Bunlar benim olan (boyun eğdirdiğim) ülkelerdir; Auramazda'nın lütfuyla onların kralı oldum; Pers, Susiana, Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Sparda, Ionia, Armenia, Kapadokya, Parthia, Drangiana, Aria, Chorasmia, Bactria, Sogdiana, Gan Dara, İskitya, Sattagydia,

6 Nicholas Cahill, “The Treasury at Persepolis: Gift-Giving at the City of the Persians”, *American Journal of Archaeology*, 85 / 3, 1985, s. 373 – 389; Kristin Kleber, “Taxation in the Achaemenid Empire”, *Oxford Handbook Online of Classical Studies*, 2015, s. 1 – 17; Maria Brosius, *A History of Ancient Persia: The Achaemenid Empire*. John Wiley & Sons, New York 2020, s. 100 – 101.

Arachosia, Maka; toplamda 23 ülke. Kral Darius diyor ki: Bunlar benim olan (boyun eğdirdiğim) ülkelerdir; Auramazda'nın lütfuyla bana tabi oldular; bana haraç (vergi) verdiler.”⁷

Pers Kralı I. Darius'un Behistun Kitabesi'nden alınmış olan metinde Kral, hakimiyeti altındaki bölgeleri sayarken aynı zamanda bu bölgelerden vergi aldığını da belirtmiştir. Tüm Pers coğrafyasında öncelikle her satrapplığın büyük kentlerine ulaştırılan vergiler, sonrasında satrapplığın merkezi konumundaki kente getirilmekte oradan da Persepolis'e gönderilmekteydi. Uzak mesafeler aşan vergi karşılıklarının merkeze ulaştırılması zamanla rutin bir hale gelse dahi büyük lojistik sorunlar sürekli görülmektedir. Pers kralları her yıl düzenli olarak ülkesi içerisinde askeri sefere çıkarak bu sorunu aşmaya çalışmışlardır. Pers kralları, sırasıyla kraliyetin en büyük kentleri olan Susa, Persepolis, Ekbatana, Babil ve Sardes'e düzenlediği gezi esnasında vergileri teslim almaktaydı. Vergi toplama amacıyla yapılmış gibi görülen bu geziler, aslında, kralın gücünü emir altındakilere göstermek gibi daha üst bir amaca hizmet etmekteydi.

Pers krallarının, her yıl yaptıkları gezilerde ihmal etmeden uğradığı bölgelerden biri Mezopotamya'daki Babil diğeri ise Anadolu'daki Sardes kentidir. Bu gezilerinde ordusunun büyük kısmını yanına alan Pers kralları, ülkenin tamamına ulaşan, ticari ve askeri amaçla yapılmış olan yolları denetlerken geçtiği bölgelerden ordusunun iâşe ihtiyacını da karşılamaktaydı. Böylece, kraliyet kentine ulaşması büyük zorluklara sebep olacak olan aynı vergiler alınırken ordudaki askerler, tok tutulabiliyordu. Gezilerinde, bir yandan askerlerini zinde tutarak besleyen diğer yandan vergileri toplayan Pers kralları askeri gücünü gösterişli biçimde sergilemekteydi. Fakat bu ihtişamlı gösteri halk için büyük sıkıntılar ortaya çıkarmakta antik yazarların iddialarına göre Pers krallarının orduları ile geçtikleri bölgelerde yiyecek kıtlığı görülmekteydi.

Perslerin uygulamış olduğu vergi sisteminde vergi miktarının belirlenmesi ve vergilerin merkeze ulaştırılması kadar önemli olan bir diğer unsurun, vergi bölgelerinin belirlenmesi olduğu bilinmektedir. Persli memurların her yıl toplanan vergi miktarları üzerinden hesaplamalar yaparak vergi bölgelerini ayırttığı ya da birleştirdiği düşünülmektedir. Gereğinden büyük vergi alanlarının oluşturulması durumunda tahsilatın zamanında yapılamaması sorunu ortaya çıkacağı gibi gereğinden küçük bölgelerde de fazladan görevli istihdam etme problemi oluşacaktır. Ayrıca gelirine göre önceden belirlenmiş miktarda vergi toplanan

7 Behistun Kitabesi 1. Sütun 6 ve 7. Satır.

alanların, üretimini de düşmemesi gerekmekteydi. Bu hususları göz önüne alan Persler, kraliyet topraklarının tamamını vergi bölgelerine ayırmıştır. Anadolu'nun ise hangi vergi bölgelerine ayrılmış olduğunu Persler kayıtlarından değil de ilginç biçimde Herodot'tan öğrenmekteyiz.⁸

“Hystaspes oğlu Dareios, (...) ülkeyi kendilerinin satraplık dedikleri yirmi hükümete (idari bölüme) ayırdı, hepsinin başına birisini koydu, uyruğunda bulunanları ırklarına göre bölüp ayırarak, her birine vergiler saldı. (...) İonia'lılar, Asya Manisa'lıları, Aiolia'lılar, Karia'lılar, Lykia'lılar, Milia'lılar, Pamphilia'lılar (bunların hepsi vergi bakımından bir arada sayılıyorlardı) hazineye dört yüz talant gümüş ödüyorlardı. Birinci hükümet burasıydı. Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalia ve Hytenneia beş yüz talant. İkinci hükümet buydu. Hellespontos'da, Yunanistan'dan gelirken sağda, oturanlar, Phrygia, Asya Thrak'ları, Paphlagonia, Mariandyn, Suriye üç yüz altmış talant; üçüncü hükümet de bu. Kilikia'lılardan günde bir taneden üç yüz altmış beyaz at ve beş yüz talant gümüş; bunun yüz kırk talantı Kilikia'daki atlı birlikler garnizonuna ayrılmıştı ve kalan üç yüz altmış talantı Dareios'a gidiyordu. Burası da dördüncü hükümetti.”⁹

Herodot'un eserinde, Perslerin tüm ülkeyi yirmi farklı idari bölüme ve vergi bölgesine ayırmış oldukları belirtilirken Anadolu'daki dört vergi bölgesi ayrıntılı biçimde tarif edilmektedir. Herodot, Perslerin vergi alınan idari bölgelerin her birinin başına bir yetkilinin görevlendirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu yetkilinin uyruğunda bulunanları, ırklara veya toplumlara göre bölerek vergi aldığından bahsetmektedir. Perslerin, etnik temelli olan bu bölümlenmesi Anadolu'daki coğrafi farklılıkları da bünyesinde barındırmaktadır. Coğrafi ve etnik temelli olan bu bölümlenme, Helenistik dönemde Anadolu'da kurulacak olan krallıkların siyasi sınırlarının belirlenmesinde referans kaynağı olmuştur.

Herodot'un sıralamasına göre, ilk idari bölüm, günümüz Ege Denizi'nin kıyılarındaki bölgeleri kapsamaktadır. Bu bölgede bulunan kıyı kentlerinin deniz taşımacılığından dolayı büyük bir ticari potansiyele sahip olduğu bilinmektedir.

8 Thomas Harrison, “Herodotus on the Character of Persian Imperialism (7.5-11)”, *Assessing Biblical and Classical Sources for the Reconstruction of Persian Influence, History and Culture*, ed. Anne Fitzpatrick-McKinley, Harrassowitz Verlag, Berlin 2015, s. 9 – 48.; Christopher Tuplin, “Managing the World. Herodotus on Achaemenid Imperial Organisation”, *Herodot und das Persische Weltreich*, Ed. Robert. Rollinger - Birgitte. Truschnegg - Reinhold. Bichler, Classica et Orientalia, Harrassowitz Verlag, Berlin 2011, s. 39 – 63.

9 Herodotus, *Historiae*, 3, 89-90.

Perslerin ticaret ile zenginleşmiş olan bu bölgedeki kentlerden aldıkları ağır vergiler yüzünden isyanlar çıkmıştır. Herodot'a göre ikinci idari bölge, Orta Anadolu'nun batısını kapsamıştır. Lidya krallığının sahip olduğu eski topraklardan oluşan bu bölge, tarımsal açıdan gelişmiş olup antik çağın en önemli iki ticari metası olan zeytinyağı ve şarap üretimi yapılmaktaydı. Persler bölgeye hâkim olduktan sonra bu üretimin üzerinden yüklü miktarda vergi almıştır.

Orta Anadolu'dan günümüz Suriye içlerine kadar ulaşan üçüncü idari bölge, Perslerin ünlü kral yolunun büyük kısmını içerisinde barındırmakta olup bu yol üzerindeki kentler ticaret ile zenginleşmiştir. Yine de ilk iki bölge ile kıyaslandığında daha az vergi vermektedirler. Bu durumun temel nedeni ise bu bölgede deniz ticaretinin olmayışı ve tarımsal üretimin sınırlı kalması olmalıdır. Herodot, dördüncü idari bölgeyi Kilikia ve çevresi olarak sınırlamıştır. Bu idari bölge ile üçüncü idari bölgeden aynı miktarda vergi alınmasına rağmen, Kilikia'dan ayrıca üç yüz altmış at alınmıştır. Askerlerin at üzerinde savaşmasının yaygınlaştığı Yeni Asur döneminden itibaren Ön Asya'daki en değerli evcil hayvanın at olmuştur. Zamanla tüm orduların ana gücünü oluşturan süvariler için güçlü ve eğitilebilir atların tedarik edilmesi krallıklar için önemli bir hale gelmiştir. Anadolu, iyi atların yetiştirildiği bir coğrafya olduğundan Pers kralları gibi Asur kralları da yüzyıllar öncesinde Anadolu'daki Geç Hitit Krallıkları'ndan vergi olarak at almışlardır.¹⁰

Herodot'un eserinde Pers vergilendirme sistemi ile ilgili olarak angarya çalışma hizmetine değinilmemiştir. Fakat satrapların vergi veremeyecek kadar yoksul olan ahaliyi, özellikle yol yapımı gibi işlerde çalıştırarak bedeni güçleri karşılığında bir vergilendirmeye tabi tuttuğu bilinmektedir. Herodot, Perslerin Anadolu'daki idari bölgelerden vergileri gümüş olarak almış olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde özellikle Anadolu'nun büyük kentlerinde sikke basımının yaygın olmasına rağmen Perslerin ölçümü daha kolay olan sikke üzerinden değil de değerli bir metal olan gümüş üzerinden vergi alması konusunda birçok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerinde başında sikkelerin ayarlarının tam yapılıp yapılmadığının kontrolünün zorluğuna rağmen gümüşün tartılarak daha kolay hesaplanacağı gelmektedir. Ayrıca idari bölgelerden alınan gümüşün eritilerek toprak çömlerinin içerisine konulduğu, ihtiyaç halinde bu çömlerinin kırılarak içerisindeki gümüşün eritip Pers sikkesinin kraliyet kentinde basıldığı düşünülmektedir.

10 Mehmet Kurt, "M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi" *Belleten*, LXX, 2006, s. 1 – 26; Okay Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun Sahip Olduğu İktisadi ve Zirai Zenginliğin Bölgeye Yapılan Asur Seferlerine Yansıması", *Anadolu'nun Eskiçağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L. Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 373 – 389.

Heredot'tan alıntılanarak yaptığımız vergilendirme bölgelerinin taksimatı dışında satraplarının halkı vergilendirmesi ile ilgili teorik bir takım bilgiyi Aristoteles'in, MÖ IV. yüzyılın son çeyreğinde yazıldığı düşünülen "Oikonomika" eserinin ikinci kitabının girişinde bulmaktayız. Aristoteles, günümüzde ekonomi olarak tanımladığımız, vergilendirmenin de dahil olduğu tüm üretim, dağıtım ve kazanç sürecini tanımlarken, dört parçalı bir yapıdan bahsetmektedir. Aristoteles'in oluşturmuş olduğu yapıdaki parçalar ise krallık, satraplık, kent ve şahıs olarak bölümlendirilmiştir. Bu bölümlenmede, Aristoteles, hiyerarşik olarak düzenlenen mali akışı göz önünde bulundurmuştur. Aristoteles, kraliyetin biçimlendirdiği ekonomiyi geniş ve yalın bulurken, satraplığın mali sistemini karmaşık, kentin ticari yaşamını çok yönlü ve basit görmüştür.¹¹

"İkinci ise Satraplıkların ekonomisidir. Bunda topraktan, (krala ait olan) özel mülklerden, pazar yerlerinden, sürülerden ve diğer tüm kaynaklardan gelen (her türlü kazançtan) vergi alınır. Bu gelirlerden ilki ve en önemlisi bazılarının "ekphorion" bazılarının ise "dekate" dediği topraktan (yetiştirilen mahsulden?) alınan (vergi) gelirdir. İkinci büyük gelir, kralın şahsi mallarından olup bazen altın, bazen gümüş bazen de bakır ya da her ne varsa onun üzerinden (hesaplanırdı) alınırdı. Üçüncü büyük gelir pazar yerlerinden alınmaktaydı. Dördüncü büyük gelir ise topraktan üretilen ile satıştan alınan verginin gelirdir. Beşinci büyük gelir ise "epikarpia" veya "dekate" denilen koyun veya sığır sürülerinden alınan vergidir. Altıncı gelir kaynağı ise zanaatkarlardan alınan vergi ile insanlardan alınan baş (yaşama hakkı) vergisidir."¹²

Aristoteles, Satraplıkların gelir kaynaklarını altı başlık halinde açıklamaktadır. Aristoteles'in bu bölümlenmeyi kendisine coğrafi olarak yakın olan Perslerin Anadolu'daki Satraplıklarına dair bildikleri üzerinden yaptığı düşünülmektedir. Aristoteles, en büyük gelir kaleminin topraktan alınan vergi olduğunu söylemektedir.

- 11 Moses I. Finley, "Aristotle and Economic Analysis", *Past & Present*, 47, 1970, 3 – 25; Pierre Briant, "From the Indus to the Mediterranean: the Administrative Organization and Logistics of the Great Roads of the Achaemenid Empire", *Highways, Byways, and Road Systems in the Pre-modern World*, ed. Susan E. Alcock, John Bodel vd., John Wiley & Sons., New York 2012, s. 185 – 201; Pseudo-Aristoteles, *Oikonomika (Antik Dönemde Ekonomi Kavramı Üzerine I)*, çev. Burak Takmer, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 257 – 306; Sarah B. Pomeroy, "The Persian King and the Queen Bee", *American Journal of Ancient History*, ed. Sarah B. Pomeroy, Gorgias Press, New Jersey 2017, s. 98 – 108.
- 12 Aristotle. *Metaphysics, Volume II: Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia*, çev. Hugh Tredennick, G. Cyril Armstrong. Loeb Classical Library 287, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1935.

Bahsedilen toprakların Pers Krallığı'na ait olan ve halka işletmesi için verilirken bunun karşılığında vergi alındığı bilinmesine rağmen verginin toprağın büyüklüğüne göre mi yoksa yetiştirilen mahsul miktarına göre mi belirlendiği bilinmemektedir. İkinci büyük gelirin ise kralın şahsi mallarından ve altın, gümüş ve bakır gibi değerli materyaller üzerinden alındığı söylenmektedir. Bu şahsi malların içeriği bilinmesine de kira getirisi olan yapılar, kralın şahsi toprakları, krala ait olan canlı hayvanlar olabileceği tahmin edilmektedir.

Satraplığın üçüncü büyük gelir kaynağının ise pazar yerleri olduğunu belirten Aristoteles, pazara satılmak için getirilen her türlü maldan alınan vergiyi kastetmektedir. Bu dönemde bölgeler arası ticaretle gelen ve aynı bölge içerisinde üretilen mallar, pazar yerine indirilmeden önce satraplığın memurları tarafından ölçülüp tartılarak önceden belirlenmiş miktardaki vergi satıcı tarafından peşinen ödenmekteydi. Satıcı vermiş olduğu vergiyi sattığı malın değerinin üzerine ekleyerek satışı gerçekleştirmekte olup verginin miktarı arttıkça malların da fiyatları artmaktaydı. Bu durum, günümüzün tanımı ile enflasyon artmakta insanlar pazardan alışveriş yapamaz hale gelmekteydi.

Aristoteles, dördüncü büyük gelirin ise topraktan üretilen ürünler üzerinden alındığını belirtmektedir. Bu verginin krallığın sahip olduğu topraklar dışında kalan özel mülklerde yetiştirilen ürünleri kapsadığı düşünülmektedir. Bu durumda üreten hem tarladan aldığı hem de pazarda sattığı aynı ürün için iki kez vergilendirilmiş olmaktadır. Bu çifte vergilendirme Satraplığa büyük kazanç sağlasa dahi toplumun büyük kesimini oluşturan çiftçiler için ağır bir maliyete yol açmaktaydı.

Persler, tarım ile uğraşan köy boyutundaki yerleşmelerde ve ticaretin sürdürüldüğü şehirlerde denetmenleri vasıtasıyla vergi topladığı gibi mevsimlik göç eden sürü sahiplerini de vergilendirmekteydi. Aristoteles, sığır ve koyun sürülerinden verginin nasıl alınmış olduğunu açıklamasa dahi sürünün büyüklüğüne göre belirli sayıda hayvanın vergi olarak alınmış olması muhtemeldir. Fakat tahsilatın ne zaman ve nerede yapılmış olduğu bilinmezliğini korumaktadır.

Aristoteles, vergilendirmeye tabi tutulan bir diğer sosyal grubun zanaatkarlar olduğunu belirtmiştir. Zanaatkarların üretmiş oldukları üzerinden mi yoksa yıllık belirli bir meblağ üzerinden mi vergilendirildikleri bilinmemektedir. Fakat belirli bir üretim gerçekleştiren her atölyeden ürünün cinsine göre vergi alınmış olması mümkündür. Yani bir çömlekçinin ürettiği her çömlek için bir vergi hesaplaması yapılmasının zorluğundan dolayı çömlek üreten her bir ustanın belirli bir oranda

verginin alındığı düşünülmektedir. Zaten üretmiş olduğu çömleği satmak için pazar vergisi de ödendiği düşünüldüğünde zanaat mesleği icra eden kişiden mesleğini icra etmenin karşılığında bir verginin alınmış olması daha muhtemel gözükmektedir. Aristoteles, son olarak bir baş vergisinden bahsetse dahi bu verginin Pers topraklarında yaşayan herkesten mi alındığını yoksa krallığın topraklarında yaşamak için göç etmiş olanlardan mı alındığını belirtmemektedir. Fakat muhtemelen bu vergi, herhangi bir üretim faaliyetinde bulunmayan basit iş gücünü oluşturan insanlardan alınan yaşam hakkı karşılığında ödenen bir meblağ olmalıdır.

Pers vergi sistemi ile ilgili Behistun Kitabesi ve antik yazarların eserleri dışındaki bir diğer başvuru kaynağı 1930'lu yıllarda Persepolis kentinde yürütülen kazı çalışmaları sırasında bulunan Elam dili ile yazılmış iki çivi yazılı tablet arşividir. Bu iki büyük arşivden büyük olanında 2120 tablet kayda geçirilmiş ve bu arşive “Persepolis Tahkimat Tabletleri” denilmişken 129 tableten oluşan daha küçük olan arşive “Persepolis Hazine Tabletleri” ismi verilmiştir. Persepolis Tahkimat Tabletleri olarak isimlendirilen koleksiyonda, kraliyet topraklarındaki kaleler ile tahkimatlı şehirlere gönderilen, depolanan ve dağıtımı yapılan gıda maddelerinin kayıtlarının tutulmuş olduğu görülmektedir. İhtimalle Pers maliye kayıtlarının oldukça küçük bir kısmını içeren bu tabletler incelendiğinde Perslerin, krallığın genelindeki üretim, dağıtım ve vergilendirmede oldukça dikkatli davranmış oldukları görülmektedir. Persepolis Hazine Tabletleri ise kraliyet hazinesinden memur ve işçilere yapılan ödemelerin kayıtlarından oluşmaktadır. Bu tabletler de her işçiye ödenen arpa, şarap ve et miktarları ayrıntılı biçimde hesaplanmış ve kaydedilmişken, yüksek düzeyli memurlara ödemelerin gümüş karşılığında yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın kapsamı dolayısı ile bu tabletler hakkında geniş bilgi veremememize rağmen, Perslerin her bir arpa tanesinin bile hesabını yapıp kaydını tutmuş olduğunu söylememiz mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Perslerin, Anadolu'nun da dahil olduğu kraliyet topraklarından önceden belirlenmiş bir sistem ile eksiksiz ve düzenli vergi topladığı görülmektedir.¹³

13 Richard T. Hallock, *Persepolis Fortification Text*, Oriental Institute Publication 92, The University of Chicago Press, Chicago 1969; Richard T. Hallock, “The Persepolis Fortification Archive”, *Orientalia*, 42, 1973, s. 320-323; Matthew W. Stolper, “The Neo-Babylonian Text from the Persepolis Fortification” *Journal of Near Eastern Studies*, 43/4, 1984, s. 299 – 310; G. L. Vollmers, “Accounting and control in the Persepolis fortification tablets”, *Accounting Historians Journal*, 36/2, 2009, s. 93 – 111.

3. Sonuç

Persler, Asur'un yıllarca sürdürdüğü askeri yağma yöntemini, ele geçirilen bölgeyi emanetçi bir idareci eliyle yönetirme biçimi olan Satraplık sistemine dönüştürmüştür. Satraplık sisteminin sembolik amacı hakimiyet altındaki alanlarda Pers mevcudiyetinin korunması iken bölgeden kraliyet için gelir elde etmek öncelikli amaç olmuştur. Bu nedenle Persler, Satrapların ödemek zorunda olduğu vergi miktarını önceden belirlemiş ve eksiksiz biçimde toplanmasına özel önem vermiştir. Perslerin Satraplık sistemi zamanla gelişerek Ön Asya'nın tamamında uygulanırken Pers Kralları, Hazar Denizi'nden Akdeniz'e kadar uzanan tüm coğrafyayı emri altına almayı başarmışlardır.

Perslerin vergilendirme sisteminin büyük bir başarı ile sürdürülmesinde geniş bir memur sınıfının bulunmasının ve kralın emri ile Satraplıkları denetleyen gezici heyetlerin rolü oldukça büyüktür. Perslerin Satraplıklardan topladığı verginin bir kısmı kraliyet hazinesine gönderilmesine rağmen büyük kısmı, Satraplıklarda konuşlandırılmış olan garnizonların harcamaları için kullanılmıştır. Böylece Persler, kraliyet hazinesinden herhangi bir harcama yapmaksızın Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Baktriya ve Soğdya'daki askeri garnizonların ihtiyacını karşılamayı başarmıştır. Persler, üretici konumundaki halktan topladığı vergi ile beslediği ordunun gücüne dayanarak yönetimlerini devam ettirmiş, hâkim oldukları topraklarda asayiş korumuş ve yönetilenleri kendilerince adaletli olduğunu ileri sürdükleri yönetim anlayışı ile idare etmişlerdir. Çağın olukça ilerisinde bu döngüsel dairevi idare sistemi, başarı ile işlemiş ve Persleri Ön Asya'nın en büyük gücü haline getirmiştir. Bu gücün temel dayanağı ise daima vergilendirme sistemi olmuştur.

Kaynaklar

Aristotle, *Metaphysics, Volume II: Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia*, Translated by Hugh Tredennick, G. Cyril Armstrong, Loeb Classical Library 287. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1935.

Aslan, Cemre - Pekşen, Okay, “Yeni Asur Dönemi’nde Asur Devleti’nin Batı Seferlerinin İktisadi Kazanımları ve Bu Kazanımların Korunmasına Yönelik Faaliyetler”, *Near East Historical Review*, 1, 2021, ss. 1 – 15.

Badian, Ernst, “The Administration of the Empire” *Greece & Rome*, 12 /2, 1965, ss. 166 – 182.

Briant, Pierre, “From the Indus to the Mediterranean: the Administrative Organization and Logistics of the Great Roads of the Achaemenid Empire”, *Highways, Byways, and Road Systems in the Pre-modern World*, Editörler: Susan E. Alcock, John Bodel vd., John Wiley & Sons., New York 2012, s. 185 – 201.

Briant, Pierre, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Michigan 2002.

Brosius, Maria, *A History of Ancient Persia: The Achaemenid Empire*, John Wiley & Sons, New York 2020.

Brosius, Maria, *The Persians*, Routledge, London 2006.

Cahill, Nicholas, “The Treasury at Persepolis: Gift-Giving at the City of the Persians”, *American Journal of Archaeology*, 85 / 3, 1985, s. 373 – 389.

Cameron, G. George, “The Persian Satrapies and Related Matters”, *Journal of Near Eastern Studies*, 32 (1/2), 1973, s. 47 – 56.

Duran, Muzaffer, “Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2015, s. 61 – 86.

Dusinberre, Elspeth R. M., *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

Elayi, Josette, *Sargon II, King of Assyria*, SBL Press, Atlanta 2017.

Farazmand, Ali, “Administration of the Persian Achaemenid World-State Empire: Implications for Modern Public Administration”, *International Journal of Public Administration*, 21 / 1, 1998, s. 25 – 86.

Farrokh, Kavaeh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Osprey, New York 2007.

Finley, Moses I, "Aristotle and Economic Analysis", *Past & Present*, 47, 1970, s. 3 – 25.

Garthwaite, Gene R., *The Persians*, John Wiley & Sons., New York 2008.

Hallock, Richard T., "The Persepolis Fortification Archive", *Orientalia*, 42, 1973, s. 320-323.

Hallock, Richard T., *Persepolis Fortification Text*, Oriental Institute Publication 92, The University of Chicago Press, Chicago 1969.

Harrison, Thomas, "Herodotus on the Character of Persian Imperialism (7.5-11)", *Assessing Biblical and Classical Sources for the Reconstruction of Persian Influence, History and Culture*, ed. Anne Fitzpatrick-McKinley, Harrassowitz Verlag, Berlin 2015, s. 9 – 48.

Herodotus, *Historiae*, çev. Alfred. Dennis. Godley, London 1986. (Loeb).

Kleber, Kristin, "Taxation in the Achaemenid Empire", *Oxford Handbook Online of Classical Studies*, 2015, s. 1 – 17.

Kuhrt, Amélie, "State Communications in the Persian Empire", *State Correspondence in the Ancient World: From New Kingdom Egypt to the Roman Empire*, ed. Karen Radner Oxford University Press, 2014, s. 112-140.

Kurt, Mehmet, "M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi", *Bellekten*, LXX, 2006, s. 1 – 26.

Llewellyn-Jones, Lloyd, *King and Court in Ancient Persia 559 to 331 BCE.*, Edinburgh University Press, Edinburg 2013.

Pekşen, Okay, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun Sahip Olduğu İktisadi ve Zirai Zenginliğin Bölgeye Yapılan Asur Seferlerine Yansıması", *Anadolu'nun Eskiçağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L. Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 373 – 389.

Pomeroy, Sarah B., "The Persian King and the Queen Bee", *American Journal of Ancient History*, ed. Sarah B. Pomeroy, Gorgias Press, New Jersey 2017, s. 98 – 108.

Pseudo-Aristoteles, *Oikonomika (Antik Dönemde Ekonomi Kavramı Üzerine I)*, çev. Burak Takmer, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2016.

Sankaya, Sevgi, "Anadolu'da Pers Satrahlık Sistemi", *Cedrus*, 4, 2016, s. 75 – 90.

Shayegan, M. Rahim, *Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

Stolper, Matthew W, “The Neo-Babylonian Text from the Persepolis Fortification”, *Journal of Near Eastern Studies*, 43/4, 1984, s-s. 299 – 310.

Tuplin, Christopher, “Managing the World. Herodotus on Achaemenid Imperial Organisation”, *Herodot unddas Persische Weltreich*, ed. R. Rollinger - B. Truschnegg - R. Bichler, Classica et Orientalia, Harrassowitz Verlag, Berlin 2011, s. 39 – 63.

Tuplin, Christopher, “War and Peace in Achaemenid Imperial Ideology”, *Electrum*, 24, 2017, s. 31 – 54.

Vollmers, G. L., “Accounting and Control in the Persepolis Fortification Tablets”, *Accounting Historians Journal*, 36/2, 2009, s. 93 – 111.

Waters, Matt, *Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE.*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.

Wiesehöfer, Josef, *Antik Pers Tarihi*, çev. Mehmet Ali İnci, Telos Yayınları, İstanbul 2003.

Wright, Edvin M., 1943. “The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria (714 BC)”, *Journal of Near Eastern Studies*, 2 / 3, s. 173 – 186.

Yıldırım, Nurgül, “II. Sargon’un Assur-Sarru-Uşur’a Mektubu (Nd 2759) Kapsamında M.Ö. 8. Yüzyılda Anadolu’nun Siyasi Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 8, 2017, s. 243 – 252.